

УДК: 008.2

С.М. ВНУЧКО

ГЛОБАЛІСТИКА В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХХ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Внучко Світлана Миколаївна – кандидат політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено виникнення глобалістики як наукового напрямку, особливості її структури та здійснена спроба характеристики основних викликів, що постали сьогодні перед глобалістикою.

Ключові слова: глобалістика, глобалізація, глобалізм, світове співтовариство, глобальні проблеми, глобальне управління.

Внучко С.Н. Глобалістика в научних дослідженнях кінця ХХ початку ХХІ століття

В статье исследовано возникновение глобалістики как научного направления, особенности ее структуры и осуществленная попытка характеристики основных вызовов, которые стоят сегодня перед глобалістикой.

Ключевые слова: глобалістика, глобалізація, глобалізм, мировое сообщество, глобальные проблемы, глобальное управление.

Vnuchko S.N. Globalistics in scientific researching of the end of the 20th – the beginning of the 21st

The paper investigated the occurrence of global as scientific direction features of its structure and implemented an attempt to characterize the major challenges that face today and globalization.

Keywords: globalistika, globalization, globalizm, world concord, global problems, global management.

Постановка проблеми. На зламі ХХ-ХХІ століть світове співтовариство переходить до нової епохи – епохи глобалізації розвитку. Це, в свою чергу, відкриває для людства нові можливості розвитку і якісного зростання, але одночасно це й нові загрози, проблеми і глобальні конфлікти. Якщо ми ставимо перед собою завдання не лише вижити, а й домагатися нового рівня розвитку для всіх країн, потрібно шукати нові шляхи подолання криз і конфліктів. Тому сьогодні вже немає сумніву, що перед людством постали глобальні проблеми ХХІ століття, невідкладні проблеми глобальної організації світового устрою та глобального управління (Global Governance) [1, с. 24].

Світовий досвід другої половини ХХ століття показує, що ніякі особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані відмінити, ані відкласти дію об'єктивних законів глобалізації розвитку. Країни, які виявляються неспроможними зайняти місце в системі світової глобалізації, неминуче опиняться під її «колесами». Таким є закон сучасного розвитку – закон глобалізації [1, с. 24].

Масштабність змін у суспільстві, інтенсифікація міжкультурних зв'язків, руйнування національних меж, поява міжнаціональних економічних корпорацій, поширення стандартів у всьому світі – ці та подібні до них процеси почали називати процесами глобалізації (див.: [2]).

Аналіз досліджень і публікацій. У системі сучасного наукового знання глобалістика займає особливе місце. Вона не схожа ні на одну з конкретних дисциплін, оскільки виникла на перетині природничих, гуманітарних, прикладних наук і є інтеграційним знанням про соціоприродні процеси і проблеми, кордони яких задані масштабом планети. На відміну від окремих наук, що займаються тим або іншим аспектом або фрагментом реальності, глобалістика націлена на

вирішення комплексних, життєво важливих для всього людства завдань, впоратися з якими можна лише на основі міждисциплінарної взаємодії. Саме такими змінами суспільства світового масштабу і спричинена сьогоднішня зацікавленість науковцями глобалістикою. Цими питаннями займалися та займаються такі дослідники як Урсул А., Ільїн І., Василенко І., Чешков М., Прикін Б., Лукашевич В., Дергачов В. Особливо слід відмітити роботи членів «Римського клубу» А.Печчеї, Б.Гаврилишина, Д.Медоуза, Дж. Форестера та інших.

Метою дослідження виступає розгляд виникнення глобалістики як наукового напрямку, особливості її структури та спроба охарактеризувати основні виклики, що постали сьогодні перед глобалістикою.

Виклад основного матеріалу. Як самостійний науковий напрям і сфера суспільної практики глобалістика виникла з кінця 60-х років ХХ століття, коли різні науки постали перед необхідністю вирішувати комплексні проблеми планетарного масштабу. Вперше ці проблеми найчіткіше виявили себе в системі «суспільство-природа», але дуже скоро список їх розширився, і вони отримали узагальнену назву «Глобальні проблеми сучасності». На цих проблемах спочатку й було сконцентровано увагу наукового співтовариства. Термін же «глобалістика» хоча і зустрічався в спеціальній літературі вже в ті роки, широкого поширення тоді ще не набув. Серйозно про його вміст заговорили лише в другій половині 1990-х рр., коли після розпаду соціалістичної системи і кардинальних змін в геополітичній реальності основна увага вчених зосередилась на процесах глобалізації (див.: [3]).

До цього часу був накопичений значний теоретичний і фактичний матеріал в сфері планетарних процесів і явищ, а терміни «глобалізація», «глобалістика», «глобальні

© С.М. Внучко, 2013

проблеми», «глобальний світ», «антиглобалізм» і тому подібне набули широкого поширення не лише в науковій літературі, але і в засобах масової інформації, політичному лексиконі і буденній мові. Так склалися передумови і необхідні умови для формування нового наукового напрямку – глобалістики, яка, проте, і сьогодні ще не всіма сприймається однозначно.

Поняття «глобалістика» ввів в обіг видатний польський письменник і мислитель Станіслав Лем у праці «Планета земля. Століття XXI», опублікованій у 1992 році. Глобалістику він назвав методологією наддержавного розв'язання сучасних світових проблем. Ці проблеми примушують (вимагають) по-новому осмислити взаємовідносини Заходу й Сходу, країн-лідерів і країн, що розвиваються. На думку Лема, необхідність розвитку глобалістики пов'язана із загрозою існуванню людства (або всі ми спільними зусиллями врятуємося, або не врятується ніхто) [2].

Виникнення глобалістики є наслідком інтеграційних процесів у сучасній науці. Глобалістика має міждисциплінарний характер, тому що різні науки, виходячи зі свого предмета та об'єкта, аналізують різні аспекти глобалізації, визначають власні бачення шляхів розв'язання глобальних проблем, розглядаючи їх як окремо одна від одної, так і як цілісну систему.

Сьогодні існує значна кількість визначень глобалістики. На нашу думку, найбільш влучним виступає визначення глобалістики, запропоноване В.М.Лукашевичем, який визначає глобалістику як науку про глобалізм і глобалізацію, про їх зміст, тенденції розвитку і наслідки, про прогнозування майбутнього людства, окремих регіонів і країн.

Погоджуючись із М.А.Чешковим щодо необхідності й можливості визнання глобалістики як особливої галузі наукового і передусім соціально-гуманітарного знання, О. Білорус, В.Власов ставлять питання про необхідність і можливість визнання глобалістики як науки. Автори зазначають, що глобалістика нині фокусує низку тенденцій: вона виникає внаслідок диференціації постійного і нескінченного наукового знання; інтегрує широке коло знань зі сфер демографії, екології, етногенезу, культури, економіки, соціології, продовольчої і водної безпеки, глобалізованої системи торгівлі, комунікації, фінансів, освіти тощо, тобто всі складники розумового розвитку людини; її фактично визнала світова спільнота, про що свідчать щорічні Доповіді ООН стосовно розвитку людини, в яких на підставі аналізу статистичних даних і численних публікацій обговорюють ситуації і проблеми життя людини на регіональному і планетарному рівнях глобалізованого світу; українські вчені сформулювали низку законів глобалістики як обов'язкових атрибутів науки, зокрема закон глобалізації, закон напруги і конфліктів розвитку; розкрили значення поняття економічної системи глобалізму й силової економічної глобалізації при одночасному об'єднанні нової теорії міжнародної торгівлі – теорії глобалізаційного впливу; розвиток процесів глобалізації викликав появу спеціальних підручників із цієї дисципліни; міжнародна асоціація політичних наук (МАПН) вже

виділила глобалістику як окрему наукову галузь, об'єктом вивчення якої є глобалізм і глобалізація, а предметом – пошук і розкриття закономірностей та законів глобалізації розвитку; опубліковано енциклопедію з глобалістики, Міжнародний міждисциплінарний енциклопедичний словник, термінологічний словник; сформовано потужну школу українських глобалістів, які працюють в КНУ ім. Тараса Шевченка, ІСЕМВ, КНЕУ, ДНУ, ДОНУ, ННЦ «Інститут аграрної економіки», ЛНУ ім. Івана Франка і мають у своєму доробку унікальні дослідження, що розкриті в численних монографіях [4, с. 17-26].

Принцип глобалізму вимагає структурно-цілісного погляду на систему соціальних взаємозв'язків людини, природи та суспільства; розуміння стану цієї системи як перманентно кризового, оскільки у межах поля, що досліджується, опиняються всі напруженості та конфлікти, притаманні для існування людини; розробки проблематики управлінського оволодіння кризовим розвитком (див.: [5]).

В останні роки в глобалістиці намітилась нова тенденція, яка показує, що увага вчених, дослідників та політиків все більше зміщується від окремих глобальних проблем до процесів глобалізації та зростання взаємозалежності сучасного світу.

В структурі глобалістики виокремлюють два основні напрямки: перший філософсько-методологічний – ґрунтується на розробках філософської науки, яка зводить в одне ціле досягнення різних наук щодо формування адекватного наукового світовідчуття і морально-етичних норм поведінки людини в умовах глобалізації світу; другий напрям є наслідком дослідження кризових явищ і протиріч глобального порядку, які не мали прецедентів у минулому. Саме ці дослідження активізували розуміння існуючих глобальних проблем і привели до створення концепції «кризи цивілізації».

На сьогодні в глобалістиці ще не склався власний понятійно-категоріальний апарат. В цілому нинішній стан глобалістики такий, що процеси її самовизначення як всередині себе, так і зовні в якості особливого наукового напрямку ще не завершені. Крім того, міждисциплінарний характер глобальних досліджень пояснює недостатню визначеність її концептуальних засад та категоріального апарату. Однак важливим досягненням глобалістики стало поступове формування прийнятної та загальнозрозумілої мови спілкування – категоріального апарату. До найважливіших належать такі категорії, як глобалізм, глобалізація, глобальний розвиток, глобальні проблеми тощо.

У глобалістиці складається нова картина «стохастичного Всесвіту», що відрізняється складністю, нелінійністю, невизначеністю, незворотністю. Така парадигма глобального світу передбачає пошуки нової концепції політичного консенсусу в глобальному діалозі сучасних цивілізацій. Ця концепція повинна виходити не з презумпції можливої уніфікації та узгодження інтересів (як було раніше), а з презумпції адекватного

розуміння та узгодження цінностей різних культур.

При визначенні предметного поля глобалістики, думки наукового співтовариства з самого початку розділилися. Досить чітко окреслилися межі двох основних підходів – вузького і широкого: одні вчені побачили предмет досліджень у вивченні актуальних глобальних проблем, інші – у дослідженні цілісності буття людства.

Протягом останніх 30 років глобальні проблеми інтенсивно вивчалися вченими різних країн. У цілому більшість вчених визнає, що напередодні ХХІ століття кілька взаємопов'язаних груп проблем будуть визначати основні напрями досліджень у політичній глобалістиці. До них відносяться: переорієнтація військової економіки на вирішення завдань в інтересах всього суспільства; сприяння соціально-економічному розвитку відсталих держав; рішення екологічних проблем якісно нової складності – зниження вмісту в навколишньому середовищі токсичних речовин, ослаблення «парникового ефекту», загрози стоншування озонового шару, загрози кислотних дощів; розвиток енергетики з урахуванням тенденції до потепління клімату; незбалансоване економічне зростання; криза управління та здатності керувати; забезпеченість населення Землі продовольством і наявність водних ресурсів; зростання чисельності населення і міграційні потоки; зрушення у світовій геополітичній ситуації.

Глобалістику не слід розуміти як якусь окрему або спеціальну наукову дисципліну, які виникають, як правило, внаслідок диференціації наукового знання або на стику суміжних дисциплін. Вона виникає внаслідок протилежних – інтеграційних процесів, які притаманні для сучасної науки і являє собою сферу досліджень і пізнання, де різні наукові дисципліни і філософія у взаємодії одна з одною, кожна з позицій свого предмета і методології, аналізують різні аспекти глобалізації, пропонуючи власне рішення глобальних проблем, розглядаючи їх не відокремлено одну від одної, а в якості цілісної системи [6].

Тому в глобалістиці можна виокремити такі провідні напрями: політичну глобалістику; глобальну історію; глобальні проблеми міжнародної безпеки; глобальні проблеми демілітаризації та конверсії; економічну глобалістику; соціальну глобалістику; інформаційну глобалістику; екологічну глобалістику цивілізаційну альтернатив істику [6].

Політична глобалістика – напрям сучасної глобалістики, який досліджує політичні аспекти процесу глобалізації. Специфіка політичної глобалістики в тому, що дана наука не просто описує глобальні процеси – ядерну, продовольчу, енергетичну і т.д., а й намагається запропонувати політичні засоби і методи вирішення цих проблем. Методологією політичної глобалістики виступають цивілізаційний або соціокультурний підхід, який розглядає процес глобалізації як можливий (бажаний) результат політичного діалогу цивілізацій.

До завдань політичної глобалістики відноситься вироблення попереджувального знання і

роз'яснення наявних у людському розпорядженні сприйнятливих альтернатив майбутнього. В рамках цивілізаційного підходу предметом політичної глобалістики виступає дослідження процесу глобалізації в його історичній динаміці – як встановлення єдиного взаємопов'язаного світу через творчий діалог цивілізацій.

Політична глобалістика розглядає діалоговий принцип як складову частину нової логіки глобального світу, як спосіб гуманітарного глобального мислення, можливість співіснування та взаємодії в глобальному просторі. В даному випадку однією з головних проблем політичної глобалістики є розробка нової концепції діалогу цивілізацій як відповіді на глобальні виклики часу.

Вирішення даної проблеми визначає додаткове коло завдань політичної глобалістики: порівняльний аналіз основних соціокультурних цінностей світових цивілізацій, які визначають ціннісний вимір політичного діалогу в глобальному світі; порівняльний аналіз політичних стратегій міжцивілізаційних взаємодій; розробка ідей гуманістичного глобалізму як альтернативи уніформізму та гегемонізму в глобальному світі; обґрунтування нової концепції гуманітарного консенсусу як процесу узгодження цінностей різних цивілізацій; дослідження нових проблем глобального політичного простору і часу; дослідження можливих деформацій розвитку в процесі глобалізації (обмін «антицінностями» масової культури, нееквівалентний характер інформаційного обміну і т.д.); порівняльний аналіз можливих альтернативних шляхів глобалізації з позиції посткласичної концепції прогресу [7, с. 27].

Сьогодні розроблено ряд методологічних принципів, які лягли в основу нової науки. Перший методологічний принцип політичної глобалістики пов'язаний з екологічними «межами зростання» – безсумнівним екологічним перевантаженням планети. Це вимагає зміни самої парадигми розвитку сучасної технічної цивілізації і форм її відносин з природою. У цьому сенсі політична глобалістика спрямована на розробку моделі якісно іншого майбутнього або майбутнього як іншого. Важливе методологічне значення при цьому має визначення сучасними вченими основних точок глобальних «меж зростання»:

- в кінці ХХ століття обсяги споживання людиною багатьох життєво важливих ресурсів і рівень зараження навколишнього середовища виробничими відходами вже перевищили фізично допустимі норми. Якщо не буде вжито заходів щодо істотного скорочення споживання матеріальних ресурсів та енергії, в найближчі десятиліття відбудеться неконтрольований спад виробництва продуктів харчування, енергії та промислових товарів на душу населення;

- капітал, ресурси і робоча сила сьогодні відволікаються від виробництва готових виробів на розробку рідкісних, віддалених, глибоко-залягаючих і все менш концентрованих ресурсів, а також на діяльність, якою раніше займалася сама природа (наприклад, знешкодження відходів, очищення повітря, регулювання паводків, боротьба

з сільськогосподарськими шкідниками тощо);

- темпи амортизації капіталу починають перевищувати темпи зростання капіталовкладень, основні фонди поповнюються з запізненням, особливо в довготривалих інфраструктурах;

- інвестиції в освіту, охорону здоров'я, житлове будівництво скорочуються за перемиканням коштів на задоволення насущного споживчого попиту або виплату заборгованостей;

- процентне співвідношення всіх видів боргу до щорічного реального обсягу виробництва зростає;

- загострюються конфлікти навколо джерел інвестицій і способів знищення відходів. Соціальна солідарність йде на спад, процвітає накопичення, посилюються майнове розшарування та поляризація суспільства.

Другий методологічний принцип пов'язаний з новою науковою картиною світу, де раніше класичному детермінізму довелося істотно потіснитися. Можна погодитися з О.С. Панаріним: класичний детермінізм не стільки відкривав якісно інше майбутнє світу, скільки в майбутньому розглядав риси справжнього (прийнявши сформовані тенденції і стартові умови за точку відліку). Словом, він проклав пряму нитку з минулого в майбутнє. Але новітня посткласична наука рве цю нитку за допомогою таких концептів, як нелінійність, біфуркація, дискретність простору-часу (див.: [8]).

Нелінійність – це поріг, за яким поведінка системи різко змінюється. Наявність «порогів» посилює наслідки запізнення зворотного зв'язку в глобальній системі «населення-економіка-середовище», що робить глобальні процеси малокерованими, невизначеними.

Біфуркація – це роздвоєння течії тих чи інших процесів, які досягли певної критичної величини, після якої однозначна залежність між минулим і майбутнім станами системи втрачається.

На думку російського вченого Аркадія Урсула, в ході будь-якої взаємодії реалізуються два основні типи розвитку – прогресивний і регресивний. Згідно з синергетичним уявленням, наявність цих двох основних взаємодіючих між собою типів розвитку можна виразити в поняттях простого і дивного атракторів. Простий атрактор еволюціонує систему до стану стійкості шляхом урівноваження системи з середовищем, а дивний атрактор орієнтує на формування системою більш складної структури, завдяки чому досягається стійка нерівновага з її навколишнім середовищем. Дія простого атрактора асоціюється з регресом, а дивного з прогресом, і процес самоорганізації в постбіфуркаційний період залежить від домінуючого впливу того чи іншого атрактора (див.: [9]).

У будь-якій екосистемі, в якій протікають еволюційні процеси, існують певні межі та умови, в яких може відбуватися прогресивна самоорганізація, наприклад, певний діапазон температур, тиску, доз радіації. Ці межі та умови, що формують певний «коридор безпеки», в екології отримали найменування «несучої ємності екосистеми», за межами якої система починає в тому чи іншому аспекті деградувати аж до

руйнування. Поняття «несучої ємності екосистеми» визначає межі безпечної самоорганізації систем або, принаймні, їх збереження.

У понятті несучої ємності екосистеми визначаються межі «коридору» безпечного розвитку, які вважаються сталим розвитком. Існує модель нестійкого розвитку, при якій безпечний розвиток забезпечується засобами захисту і саме тому безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Для цього створюються спеціальні засоби і служби, які захищають від загроз і тим самим визначають ступінь ізольованості не тільки від них, а й від інших, в тому числі можливо позитивних впливів.

Принцип дискретності простору-часу означає, що в точках біфуркації утворюються передумови для якісно нових станів, що дають якісно інше майбутнє. Це передбачає, що механічні екстраполяції наявних тенденцій некоректні і не можуть служити підставою для довгострокового прогнозу. Як пише академік М. Моїсеєв, «цілком детерміновані процеси (алгоритми) здатні відтворювати (породжувати) процеси, що володіють всіма властивостями процесів ймовірнісної природи».

Третім методологічним принципом політичної глобалістики є відмова від інструментальної раціональності, орієнтованої на жорсткі перетворювально-наступальні технології і розвиток «м'яких», деталізованих і тонких технологій інтерпретації в глобальному діалозі культур. Мова йде про те, щоб навчитися глибоко розуміти і тонко інтерпретувати складний поліфонічний контекст політичного діалогу, учасники якого дотримуються різних культурних традицій. Так, у сфері політичних мотивацій робиться акцент на інтерпретації інтенції політичної участі на протиположній раціоналізації контролю, у сфері політичної епістемології – на емпатичному розумінні, а не на емпіричному усвідомленні, у сфері політичного світогляду – на повазі трансцендентного, а не матеріального, у політичній практиці – на усвідомленні її повноти, а не відчуження.

Нові методологічні презумпції політичної глобалістики зажадали розробки особливого методу і стилю досліджень глобальних процесів, який можна назвати політичною герменевтикою.

Глобалістика є визнанням виникаючої цілісності людського буття. Причому сама ця цілісність мислиться не як деяка єдина сутність (скажімо, системи цінностей) чи сума багатьох таких сутностей, а як сукупність взаємозалежних сутностей.

У межах глобалістики прийнято розрізняти три напрями: 1) соціологічний або вивчення економічних та політичних світовідносин; 2) антропоекологічний, або аналіз взаємовідношень суспільства і природи; 3) культурологічний, або дослідження класичних та сучасних цивілізацій.

Перший напрям зосереджений на проблемах глобалізації світової економіки та світового політичного порядку, другий – на проблемах виживання людства, третій – на проблемах глобалізації культур та з'ясуванні можливості

народження глобальних культур на основі загальнолюдських цінностей або ж на підставі відродження універсальних західноцентристських цінностей.

Висновки. Отже, у дослідників немає єдиної точки зору стосовно того, коли саме зародилася глобалістика. З одного боку, про глобалістичні дослідження почали говорити переважно в другій половині ХХ ст., з іншого – дослідженням філософських проблем, пов'язаних

з життєдіяльністю людства у світі і на земній кулі, людство займається з доісторичних часів. Вже у філософів стародавніх Греції, Близького Сходу, Індії і Китаю знаходимо вчення і теорії, які торкаються цих питань.

Цілісне осмислення глобальних політичних процесів зробило термін «глобалізація» надзвичайно популярним як серед прихильників, так і серед противників таких процесів. Феномен глобалізації стає дедалі важливішою проблемою сучасності [6].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білорус О.Г. Глобалізація і безпека розвитку: [монографія] / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; кер. авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
2. Гужва О. Глобалістика і футурологія: концептуалізація понять / О. Гужва, В. Овчаренко // Віче. – 2011. – № 20. – С. 16-18.
3. Чумаков А.Н. Глобалістика в системі сучасного наукового знання / А.Н. Чумаков // Вопросы философии. – 2012. – № 7. – С. 3-16.
4. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісн. НАН України. – 2010. – № 3. – С. 17-26.
5. Отделенцев Є.О. Актуальні напрямки державного управління в умовах неоліберальної глобалізації / Є.О. Отделенцев // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2 (40). – С. 101-107.
6. Отделенцев Є.О. Сміслова матриця філософії як парадигмальний метод формування категоріального апарату та теорій глобалістики [Електронний ресурс] / Є.О. Отделенцев // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.vnurol.com.ua/index.php?idd=us_publication&group=4&us_publication=737
7. Воронкова В. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Воронкова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. Спецвипуск: Політичний менеджмент. – К., 2008. – С. 25-41.
8. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование / А.С. Панарин. – М.: Алгоритм, 2002. – 352 с.
9. Урсул А.Д. Экологическое образование и устойчивое развитие / А.Д. Урсул. – М.: РАГС, 1996. – 214 с.

Стаття надійшла до редакції 13.06..2013